

JOŠ JEDNA GLAGOLJSKA VERZIJA *PROTOEVANĐELJA* *JAKOVLJEVA*

Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, Zagreb

Jedan od najpopularnijih antičkih i srednjovjekovnih apokrifa bilo je *Protoevanđelje Jakovljevo*, evanđelje Marijina i Isusova djetinjstva. Popularnost apokrif zahvaljuje tomu što pripovijeda o likovima i događajima o kojima kanonska evanđelja «šute»: pripovijeda o Marijinim roditeljima, Joakimu i Ani, koji se ovdje prvi put poimence spominju, o Marijinu rođenju i djevojaštvu, zarukama s Josipom, Marijinu trajnom djevičanstvu, Isusovu rođenju i djetinjstvu, Isusovoj braći. Ove su teme imale značajan utjecaj na liturgiju i pučku pobožnost, a bile su i nadahnuće brojnim umjetnicima kroz mnoga stoljeća. *Protoevanđelje Jakovljevo* prvotno je nastalo na grčkome jeziku u 2. st., a sačuvana redakcija teksta potječe iz 4. st. iz Egipta.¹ Autor apokrifa sam se predstavio kao Jakov, iako se čini da je pri izradi djela sudjelovalo više pisaca. Osim brojnih grčkih verzija, postoje sirijski, koptski, armenski, etiopski, arapski, slavenski i drugi prijevodi.² Latinski prijevod, koji se spominje u popisu zabranjenih apokrifa u Gelazijevu dekretu (6. st.), još nije, osim u manjim fragmentima, pronađen.³ No da su latinski tekstovi apokrifa *Protoevangelium Jacobi* postojali, svjedoče brojne i raznovrsne latinske verzije, perifraze i adaptacije koje su nastale na temelju ovoga apokrifa, kao što su *Pseudo-Matejevo evanđelje* iz 6/7. st., *De nativitate Mariae* iz karolinškoga vremena, *Liber de infantia Salvatoris*, apokrifne verzije u *Legendi aurei* Jacopa de Voragine i u *Speculum historiale* Vincenta de Beauvais.⁴

U slavenskim književnostima *Jakovlja pověst* pripada najčitanijim apokrifima. Sačuvano je preko 170 rukopisa, od kojih najstariji potječu iz 13. st., a prvobitni je prijevod vjerojatno nastao na prijelazu 9. u 10. st.⁵

I hrvatskoglagoljska literatura posjeduje tekstove apokrifnih evanđelja «rođenja

¹ Posljednje opsežno kritičko izdanje objavio je DE STRYCKER 1961.

² STEGMÜLLER 1950: 112-116; STEGMÜLLER 1976: 84-88; GEERARD 1992: 25-29.

³ STEGMÜLLER 1950: 113; DE ALDAMA 1962: 59-61.

⁴ AMANN 1910; SANTOS OTERO 1963: 177-306.

⁵ Usp. SANTOS OTERO 1981: 1-32.

i djetinjstva».⁶ U raznim glagoljskim spomenicima postoje fragmenti ili cjelovite priče koji su svoj predložak imali u grčkim ili latinskim apokrifnim tekstovima. Tako iz 15. stoljeća potječe glagoljski fragment grčkoga *Pseudo-Tomina evanđelja*, koji je vrlo vrijedan za slavensku tradiciju ovoga apokrifa.⁷ Početak latinskoga *Pseudo-Matejeva evanđelja* čita se u dvama hrvatskoglagojskim rukopisima, iz 1375. i 1470. g.,⁸ a spisi slične tematike nalaze se i u nekoliko glagoljskih zbornika.⁹

Tekstovi *Protoevanđelja Jakovljeva* zastupljeni su u više glagoljskih izvora.¹⁰ Doslovan prijevod dvaju odlomaka grčkoga *Protoevanđelja* koji se dobro slažu s ćirilskim prijepisima nalazi se u hrvatskoglagojskim liturgijskim knjigama. Na blagdan Bezgrešnoga začeća Marije Djevice, 8. XII., čitaju se prve tri i početak četvrte glave ovoga apokrifa u rukopisnom brevijaru zagrebačke Metropolitane *MR161* iz 1442. i u tiskanim brevijarima, u *Baromićevu* iz 1493. i *Brozićevu* iz 1561.¹¹ Nešto je kraći tekst ovoga istoga odlomka sačuvan u glagoljskom fragmentu *Fragm. glag. 81*, dvolistu brevijara iz 15. st.,¹² a znatno pomlađena varijanta nalazi se u bilježnici M. Puhova iz 19. stoljeća.¹³ Drugi odlomak *Protoevanđelja Jakovljeva* koji govori o Isusovu rođenju nalazi se u lekcijama na Božić u *Ljubljanskom brevijaru Ms 163/1* iz 15. st. i u *Brevijaru Britanske knjižnice Add. 31.951* iz 15. st.¹⁴ Čitav, ali parafraziran tekst *Protoevanđelja Jakovljeva*, čita se u glagoljskom *Oxfordskom zborniku Ms. Canon. lit. 414* iz 15. stoljeća.¹⁵

Ovim apokrifnim tekstovima potrebno je dodati apokrifne lekcije o Marijinu rođenju koje se na blagdan sv. Ane čitaju u dvama glagoljskim brevijarima, u *Ljubljanskom Ms 161* s kraja 14. stoljeća i *I. Novljanskom* iz 1459. Tekstološkom usporedbom utvrdila sam da se ovi brevijarski tekstovi velikom većinom podudaraju s lekcijama koje je J. A. de Aldama objavio pod naslovom *De conceptione Mariae*, a potječu iz latinskoga brevijara iz 15. stoljeća, porijeklom iz Mainza, koji se danas nalazi u pariškoj Bibliothèque Nationale (Bibl. Nat. Lat. 1062).¹⁶ De Aldama je istražio da je tekst *De conceptione Mariae* vrlo uspješna kompilacija latinskoga prijevoda *Protoevangelium Jacobi* (gl. I, 2-V, 1) i latinskoga apokrifa *De nativitate Mariae* (gl. II, 1-V, 2). Autor kompilacije, a prema de Aldami bio je to Pashazije Radbert, koristio se u oblikovanju teksta biblijskim primjerima i liturgijskim

⁶ GRABAR 1970: 21-22; GRABAR 1981: 122-123.

⁷ GRABAR 1969.

⁸ BADURINA-STIPČEVIĆ 2005.

⁹ GRABAR 1970: 22; HERCIGONJA 1975: 338-339.

¹⁰ Usp. SANTOS OTERO 1981: br. 151, 163, 164, 165.

¹¹ Tekst iz *MR161* objavljen je u latiničkoj transkripciji u ŠTEFANIĆ I SURADNICI 1969: 142-144, a u latiničkoj transliteraciji s varijantama iz *Fragm. glag. 81*, *Baromićeva* i *Brozićeva brevijara* u BADURINA-STIPČEVIĆ 2006.

¹² ŠTEFANIĆ 1969: 134-135.

¹³ ŠTEFANIĆ 1970: 234.

¹⁴ Tekst iz *Ljubljanskoga brevijara Ms 163* objavljen je u JAGIĆ 1903; ŠTEFANIĆ I SURADNICI 1969: 144-145; RADOVIČ 1969.

¹⁵ TADIN 1954: 139-145.

¹⁶ DE ALDAMA 1962: 63-74; Usp. BHL, Novum supplementum, 5345s; STEGMÜLLER 1976: 141, 5.4; 141, 5.8 i 160, 6.

izrazima. Tekst *De conceptione Mariae* opisuje kako nesretni supružnici Joakim i Ana pate što nemaju djece. Pastir Joakim otišao je od kuće, nakon što ga je svećenik Izahar uvrijedio rekavši mu da nije dostojan prinostiti žrtve. I Ana je pala u veliku žalost i molila Boga da joj se smiluje. Nakon molitve ukazao joj se anđeo i objavio joj da će začeti i roditi kćer Mariju, koja će nakon tri godine boravka u roditeljskom domu, ponizno služiti Bogu u crkvi. Anđeo je istu vijest donio i Joakimu. Presretni roditelji susreli su se kod Zlatnih vrata u Jeruzalemu i zajedno se vratili kući. Verzija *De conceptione Mariae* u prvom se dijelu više oslanja na *Protoevanđelje Jakovljevo*, dok su vizija anđela i susret Joakima i Ane kod Zlatnih vrata u drugome dijelu potpuno preuzeti iz *De nativitate Mariae*.

Ovaj rijetko potvrđeni tekst čita se u spomenutom latinskom brevijaru na blagdan Marijina začeca (8. XII.), nakon lekcija Pseudo-Anselmova govora *De conceptione beatae Mariae* (PL 159: 319-324). Inače se, na blagdan Bezgrešnoga začeca u većini latinskih i hrvatskoglagoljskih brevijara nalaze samo Pseudo-Anselmova čitanja, dok se u nekima čitaju i apokrifne lekcije iz *Protoevanđelja Jakovljeva* ili *Pseudo-Matejeva evanđelja*.¹⁷ Hrvatskoglagoljski tekstovi *De conceptione Mariae* čitaju se na blagdan sv. Ane, jer su pobožnost i svetkovanje sv. Ane i Djevice Marije bili od davnine usko povezani.

Kult Marijine majke sv. Ane, čiji nam je život poznat iz *Protoevanđelja Jakovljeva* i njegovih brojnih prijevoda i obrada, razvio se na Istoku već u 4. st.¹⁸ U najstarijim grčkim kalendarima blagdan sv. Ane zabilježen je 25. VII., ali se njezina svetkovina slavi i 9. IX. (zajedno sa sv. Joakimom) i 8. XII. (Začecje sv. Ane). Car Justinijan I. sagradio je oko 550. g. u Konstantinopolu crkvu u njezinu čast. Na Zapadu je Anin blagdan, 26. VII., mnogo kasnije potvrđen. U 9. st. zabilježen je u *Napuljskom kalendaru*, ali više različitih potvrda o Aninu kultu potječu tek iz 12. i 13. st. Papa Urban VII. uveo je 1378. g. blagdan u Englesku, odakle se proširio na europske zemlje. Veliku popularnost kult je doživio tek krajem srednjega vijeka, u 14. i 15. st., te je papa Grgur XIII. 1584. uveo blagdan sv. Ane u cijelu Crkvu. Sv. Ana štovana je kao zaštitnica žena, majki, radnika raznih struka, kao pomoćnica pri lakoj smrti, pomoćnica pri groznici i kostobolji.

Brojni su ikonografski prikazi Joakima i Ane (*Navještaj rođenja Bogorodičina Joakimu*, *Navještaj rođenja Bogorodičina Ani*, *Ana u perivoju*, *Rođenje Marijino*, *Pouka u čitanju*), no osobitu ulogu u srednjovjekovnoj ikonografiji ima upravo *Susret Joakima i Ane na Zlatnim vratima*, motiv koji potječe iz *De nativitate Mariae*: «Susret i zagrljaj zbivaju se redovito pred srednjovjekovnim gradskim vratima. Ana katkada pred Joakimom kleči, a Joakima gdjekad dovodi anđeo. Nekada anđeo lebdi nad Joakimom i Anom približavajući im lica. Ta gesta znači njihov *poljubac*

¹⁷ DE ALDAMA 1962: 58-59; BOZÓKY 1984: 433-434; Usp. BADURINA-STIPČEVIĆ 2005.

¹⁸ O kultu sv. Ane usp. AMANN 1910: 160-164; GORDINI 1961: 1269-1276; BINDING-WESSEL 1999: 653-654.

ustima, u kome (i po kome) su srednjovjekovni komentari Istoka i Zapada vidjeli trenutak začeća sv. Marije, tj. simbol njezina bezgrešnog začeća.»¹⁹

Blagdan sv. Ane zabilježen je u kalendarima mnogih hrvatskoglagojskih liturgijskih knjiga iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća.²⁰ Većina kalendara ima blagdan *Ane matere gospoine* na 26. VII. Međutim, nekoliko brevijarskih i misalskih kalendara slavi sv. Anu, tj. Začeće sv. Ane na 8. XII., kako je uobičajeno u kalendarima istočne liturgije.²¹ Tako, blagdan *Začētie An'ni bogorodicu* imaju *Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar* iz 1485. g., *Ljubljanski brevijar Ms 163* iz 15. st., *Ljubljanski (Beramski) misal Ms162* i *Bribirski misal* iz 15. st. A isti je blagdan naslovljen samo *Annē* u *Vatikanskom Vat. Slav. 19 brevijaru* iz 1465. g. i misalima, *Vatikanskom Borg. illir. 4 s početka* 14. st., *Ročkom* iz oko 1420. g. i *Ljubljanskom Ms 164* iz 15. st. Treba istaknuti i da se na blagdan Začeća sv. Ane, 8. XII., u dodanim oficijima u *Dragučkom brevijaru* iz 1407. g. čitaju Pseudo-Anselmove lekcije, koje se u latinskim i mnogim hrvatskoglagojskim brevijarima nalaze na Bezgrešno začeće Marijino.²² Blagdan sv. Ane nije zabilježen s posebnim oficijem u sanktoralu hrvatskoglagojskih brevijara, stoga se hrvatskoglagojske lekcije *De conceptione Mariae* čitaju u dodatku *Ljubljanskoga brevijara Ms 161* i *I. Novljanskog brevijara*.

Ljubljanski brevijar Ms 161 (dalje u tekstu = *Ms 161*) sadrži službu *Na d(6)n' s(ve)te An'ni m(a)t(e)re M(a)riine* (f. 177v-179v) na samom kraju, iza kalendara, među pjesmama. Ovaj pergamentni kodeks je sanktoral, obasiže 180 folija dimenzija 32x22cm, tekst je pisan u dva stupca po 35 redaka. Ispisan je lijepom glagoljicom, ali na više mjesta nejednakih slova i neravnih poteza. Ukrašen je mnogim obojenim inicijalima i minijaturama, a na više mjesta nalaze se i različiti zapisi i bilješke pisara. Prema uskrsoj tablici J. Vajs datira brevijar u konac 14. st., a I. Milčetić prema najstarijem zapisu iz 1444. g. u prvu polovicu 15. st.²³ Prema bilješkama pisara, ova se glagoljska knjiga duže vremena nalazila u Bermu u Istri, a možda je tamo i napisana. Nekad je brevijar bio dio knjižnice baruna Cojza (Zois), a danas je pohranjen u Narodnoj in univerzitetskoj knjižnici u Ljubljani.

I. Novljanski brevijar iz 1459. je puni brevijar.²⁴ Sastavljen je od dva dijela; prvom dijelu (ff. 1-374, vel. 36x28cm) naknadno je privezan drugi (ff. 375-466) manjega formata. Prvi dio brevijara napisao je kapelan Juraj za crkvu sv. Kuzme i Damjana u Novom Vinodolskom i u opširnome kolofonu ispisao je mnoge

¹⁹ FUČIĆ 1979: 300; Najpoznatije likovne obrade susreta kod Zlatnih vrata su Giottova freska u Cappella degli Scrovegni u Padovi, poliptih B. Daddia u galeriji Uffizi u Firenci, slike Carpaccia i Conrada de Vitza, Dürerov ciklus. Usp. CROCE 1961: 1276-1295.

²⁰ Koristila sam građu koju je obradio mr. I. BAKMAZ u Staroslavenskom institutu.

²¹ Usp. AMANN 1910: 160-161.

²² Usp. BADURINA-STIPČEVIĆ 2005: 45-46.

²³ VAJS 1910: XIV-XVI; MILČETIĆ 1911: 69-73.

²⁴ Usp. VAJS 1910: XXI-XXV; NAZOR 1995: 44.

pojediniosti važne za rukopise i povijest toga mjesta. Brevijar se danas čuva na tri mjesta: u župnom uredu u Novom Vinodolskom (466 listova), u Arhivu HAZU u Zagrebu (5 listova s kolofonom i 2 lista iz drugog dijela), te u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (6 listova kalendara). Oficij sv. Ane nalazi se na samom kraju drugog dijela brevijara, f. 459a-460d, a završava na istrgnutom listu koji se čuva u Arhivu HAZU (*Fragm. glag. 95*).²⁵ Treba istaknuti da ovaj brevijar osobito privlači pažnju književnih povjesničara i tekstologa, jer su njegovi tekstovi, u odnosu na druge brevijare, često puta jedinstveni. Takva je npr. *Knjiga o Juditi*, za koju je J. Hamm zaključio da ju je pisac Juraj kreativno sastavio iz dvaju različitih izvora.²⁶ I *Knjiga o Joni* u potpunom je obliku sačuvana u *I. Novljanskom brevijaru* i u još samo dvama brevijarima.²⁷ Jedinstvenoga su sadržaja i neobične duljine u ovome brevijaru i *Pasija sv. Mavra Porečkog*, apokrifna *Pasija apostola Ivana* i *Legenda iz Patrasa*, legenda o sv. Antunu Opatu.²⁸

Hrvatskoglagoljski prijevod *De conceptione Mariae* može se podijeliti u 18 glava, kao u izdanju De Aldame. Sam početak našega teksta opširniji je od 1. latinske glave, opisuje Joakima i Anu kao bogobožazne ljude koji svoje bogatstvo dijele drugima i odgovara incipitima legende o sv. Ani (BHL 485, 485d). Slično započinje i Anina legenda u *Zlatnoj legendi* i *Speculum historiale*, kao i u Rimskome brevijaru tiskanu u Veneciji 1521. g. Hrvatskoglagoljske lekcije ne sadrže samo 8. glavu latinskoga oficija, koja odgovara III, 1-2 *De nativitate Mariae*, a sva su ostala poglavlja latinskoga teksta zastupljena u hrvatskoglagoljskome prijevodu. Kako je autor *De conceptione Mariae* latinsku verziju *Protoevanđelja Jakovljeva* nadopunio i proširio tekstem *De nativitate Mariae*, glave 5-7, 9-11 i 15. glava sadržajno se oslanjaju samo na *Protoevanđelje*, a glave 12-14 samo na tekst *De nativitate Mariae*.²⁹ Glagoljske lekcije sadrže u prijevodu i latinski epilog: *Omnnes igitur gratulemur in domino de tam celebri festivitate conceptionis marie matris domini nostri ihesu christi, cum quo vivit et regnat per omnia secula seculorum amen.*

Pažljiva usporedba hrvatskoglagoljskoga prijevoda i latinskoga teksta ukazuje na neka tekstološka odstupanja koja nam sugeriraju da se mogući predložak našega teksta razlikovao od objavljenih brevijarskih lekcija. Hrvatskoglagoljski prijevod sadrži neke dijelove, kojih nema u lekcijama *De conceptione Mariae*, a nalazimo ih u grčkome *Protoevanđelju Jakovljevu (PJ)* i hrvatskoglagoljskome *Protoevanđelju Jakovljevu u Brevijaru Metropolitane MR 161* (dalje u tekstu = *MR 161*), *Baromićevu (= Bar)* i *Brozićevu brevijaru (= Broz)*. To bi značilo da je

²⁵ ŠTEFANIĆ 1969: 140-141.

²⁶ HAMM 1958.

²⁷ RIBAROVA 1987.

²⁸ PETROVIĆ 1996; PETROVIĆ 2004; BADURINA-STIPČEVIĆ 2004.

²⁹ Usp. DE ALDAMA 1962: 71.

kompilacija *De conceptione Mariae*, koja je služila kao izvor hrvatskoglagoljskim tekstovima, sadržavala neki drugi latinski prijevod *Protoevanđelja Jakovljeva*. Navest ću primjere koji na to upućuju:

3:

Ms 161, f. 178b: *I v'spomenu Abraama patrêrhi · i Sar'ru ženu ego · êko v poslêdnee niyu d(̃)ni · da ima g(ospod)̃ b(og)̃ s(i)na Isaka ·*

De conceptione Mariae Ø

PJ (DE STRYCKER: 66): Καὶ ἐμνήσθην τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ, ὅτι ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτοῦ ἡμέρᾳ ἔδωκεν αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς υἱὸν τὸν Ἰσαάκ.

MR 161, f. 255r: Spomenu že Avraama patriêrhu · êko v poslidnee d(̃)ni ego da emu b(og)̃ sina Isaka;

4:

Ms 161, f. 178b: *i st(v)ori sebê krov'tu · i posti se četiri deseti d(̃)ni i · ̃k̃ · (=40) noçi piçe i pitiê nepriemljući · Na sih̃ r(a)di skr(̃)b̃ m(o)l(i)tvi izlivajući doklê posêtit i g(ospod)̃ ·*

De conceptione Mariae (DE ALDAMA: 64): sed ut ieiuniis et oracionibus insistere plus valeret.

PJ (DE STRYCKER: 68): Καὶ ἔπηξεν τὴν σκητὴν αὐτοῦ ἐκεῖ, καὶ ἐνήστευσεν μ' ἡμέρας καὶ νύκτας μ' λέγων ἐν ἑαυτῷ Ἰωκεῖμ· „Οὐ καταβήσομαι οὔτε ἐπὶ βρωτῶν οὔτε ἐπὶ ποτόν, ἕως ἐπισκέψηταί με Κύριος ὁ Θεός μου· καὶ ἔσται μου ἡ εὐχὴ βρώματα καὶ πόματα”.

MR 161, f. 255r: st'če kroṽ sebê tu · i posti se · ̃k̃ · (=40) d(̃)ni i · ̃k̃ · (=40) noçi · g(lago)le v sebi ne snidu na brašno ni na pivo dond(e)že posêtit̃ g(ospod)̃ b(og)̃ · b(u)d(e) že mnê m(o)l(i)tva v br(a)šno i v pitie;

7:

Ms 161, f. 178c: *otstupi ot mene*

De conceptione Mariae Ø

PJ (DE STRYCKER: 70): Ἀπόστηθι ἀπ' ἐμοῦ.

MR 161, f. 255r : Otstupi ot mene

9:

Ms 161, f. 178d: *Uvi mnê komu upodobih se az' êko neplodna esm̃ · Gdo me rodi · ili kaê me ložesna iz'nese · êko az' zakleta rodih' se · pred̃ s(i)ni Iz(drai)l(e)v(i)mi De conceptione Mariae* Ø

PJ (DE STRYCKER: 74-75): „Οἴμοι, τίς μοι ἐγέννησεν; ποία δὲ μήτρα ἐξέφυσέν με; ὅτι ἐγὼ κατάρρα ἐγεννήθην ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.”

MR 161, f. 255v: Uvi mnê komu upodobih se az̃ · ili kto me rodi · i kaê me ložesna iznêse · êk(o) az̃ kleta rodih̃ se · pred̃ s(i)nmi Iz(drai)levimi ·

15:

Ms 161, f. 179b: i prizva Êkim' pastiri svoe i r(e)če nim' · Prinesite mi ·ĩ (=10) ênac' mladih' neklosnih' · I budet' ênac' g(ospod)u b(og)u moemu · I priv(e)dite mi ·bĩ (=12) telca · neklosna i d(o)bra · i budeta ·bĩ (=12) telca · erêom̃ i starêšinam' · I priv(e)dite mi ·ř (=100) ovac' i budet' ·ř (=100) ovac' vs(ê)m̃ ljud(e)m'

De conceptione Mariae Ø

PJ (DE STRYCKER: 80-82): Καὶ εὐθέως κατέβη Ἰωακεῖμ καὶ ἐκάλεσεν τοὺς ποιμένας λέγων αὐτοῖς' „Φέρετέ μοι ὧδε δέκα ἀμνάδας ἀσπίλους καὶ ἀμώμους, καὶ ἔσονται αἱ δέκα ἀμνάδες Κυρίῳ τῷ Θεῷ' καὶ φέρετέ μοι δώδεκα μόσχους ἀπαλοὺς, καὶ ἔσονται οἱ δώδεκα μόσχοι τοῖς ἱερεῦσιν καὶ τῇ γερούσιᾳ' καὶ ῥ' χιμάρους, καὶ ἔσονται οἱ ῥ' χιμάρου παντὶ τῷ λαῷ.”

MR 161 Bar Broz Ø

16:

Ms 161, f. 179c: tekši pre(s) srama ohopi se šie nego

De conceptione Mariae (DE ALDAMA: 66): occurrens ei, leti de visione mutua et iam prolis promissae securi.

PJ (DE STRYCKER: 82-83): Καὶ εὐθὺς ἔδραμεν καὶ ἐκρέμασεν αὐτὴν εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ

MR 161 Bar Broz Ø

Oba hrvatskoglagojska brevijarska prijevoda *De conceptione Mariae* vrlo se dobro međusobno podudaraju i pripadaju istoj verziji. Na to sigurno upućuje zajednička prijevodna pogreška u kojoj je lat. *o vos* (= o, vi) prevedeno kao *ovce* (prema lat. *oves*). Potrebno je istaknuti neke zanimljive riječi koje su inače rijetko potvrđene u drugim hrvatskoglagojskim tekstovima. Glagol *posvariti* (= ukoriti), koji nema lat. paralele, *hapax legomenon* je u građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*³⁰ i zabilježen je samo u tekstovima *Protoevanđelja Jakovljeva*. Isto je tako samo jedanput potvrđen i pridjev *neklosñb̃*, koji prevodi grč. ἄμωμος (= besprijekoran, bez ljage). U Akademijinu rječniku ovaj pridjev nije zabilježen, ali nalazimo *klosan* (= hrom, kljast) sa bilješkom da je riječ stara i potvrđena samo u knjigama pisanim crkvenim jezikom.³¹ Zanimljiv je i kajkavizam *zakai*, potvrđen u tekstu *Ljubljanskoga brevijara Ms161* za lat. *cum* (u tekstu iz *I. Novljanskoga brevijara* je *zane êko*). Ovo je vrlo rijedak primjer u hrvatskoglagojskoj rječničkoj građi, dok je *kai* potvrđeno više puta u glagojskim zbornicima.³² U hrvatskoglagojskoj građi dobro potvrđena riječ *vr̃b̃b̃*, m. prevodi

³⁰ Građa je pohranjena u Staroslavenskome institutu u Zagrebu.

³¹ RJEČNIK HRVATSKOGA 1898-1903: V, 90.

³² *Zakai* je potvrđeno i u *Vinodolskom zborniku* s početka 15. stoljeća; usp. HERCIGONJA 1983: 311; O leksemima *kai* i *zakai* u glagojskim tekstovima usp. i DAMJANOVIĆ 1984: 171-172; ŠIMIĆ (u tisku).

lat. *hortus, pomerium*, a samo u našem primjeru *paradisum*. Imenica *ponosba*, f. za lat. *opprobrium* (= sramota, pogrda) zabilježena je u samo nekoliko primjera. I za glagol *ohopiti se*, koji prevodi grč. *καταλαμβάνει* (= obuhvatiti, objesiti se), osim ove postoje još dvije potvrde u rječničkoj građi.

Značenje hrvatskoglagojskoga teksta latinske perifrize *De conceptione Mariae* je mnogostruko. Ovaj hrvatskoglagojski prijevod potvrđuje da osim glagoljskih tekstova *Protoevanđelja Jakovljeva* koji se dobro slažu s ćirilskim prijepisima i pripadaju bugarskoj redakciji staroslavenskoga prijevoda ovoga apokrifa,³³ postoje i glagoljski tekstovi *Protoevanđelja Jakovljeva* koji su bili prevedeni s latinskoga. Zanimljivo je da su obje glagoljske verzije u izboru riječi i poretku riječi u rečenici na mnogim mjestima vrlo slične i da se međusobno dobro nadopunjavaju. Potvrđenost rijetke latinske kompilacije *De conceptione Mariae* u hrvatskoglagojskoj literaturi svakako bi trebalo evidentirati u bibliografijama apokrifnih tekstova. Naime, hrvatskoglagojski tekstovi upućuju da su postojale varijante ovakvih kompilacija, koje su sadržavale druge verzije latinskoga prijevoda *Protoevanđelja Jakovljeva*. Budući da je latinski prijevod ovoga izvorno grčkoga apokrifa poznat samo u fragmentima, svaki je podatak o latinskim tekstovima *Protoevanđelja Jakovljeva* osobito dragocjen. A jedan takav čuvaju upravo hrvatskoglagojski prijevodi *De conceptione Mariae*.

Popis spomenutih glagoljskih izvora:

Baromićev brevijar, Venecija 1493. g.

Brevijar Britanske knjižnice, 15. st., London, British Library, sign. *Add. 31.951*.

Brevijar zagrebačke Metropolitane, 1442. g., Zagreb, Knjižnica Metropolitane, sign. *MR 161*.

Bribirski misal, 15. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *III b 3*.

Brozićev brevijar, Venecija 1561. g.

Bilježnica Mate Puhova, 19. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *IVa 80/17*.

Dragučki brevijar, 1407. g., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *III b 25*.

Fragm. glag. 81., 15. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Ljubljanski brevijar, 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 161* (stara sign. *C 161a/2*).

Ljubljanski brevijar, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 163/1* (stara sign. *C 163a/2*).

³³ THOMSON 1985: 74-76.

Ljubljanski brevijar, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163/1 (stara sign. C 163a/2).

Ljubljanski (Beramski) misal, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162 (stara sign. C 162a/2).

Ljubljanski misal, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 164.

I. Novljanski brevijar, 1459. g., Novi Vinodolski, Župni ured, 466 f.; Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *Fragm. glag.* 95 i 97, 7 f.; Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 6 f.

Oxfordski zbornik, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. Ms. Canon. lit. 414.

Ročki misal, oko 1420. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 4.

Vatikanski brevijar, 1465. g., Rim, Bibliotheca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. Slav.* 19.

Vatikanski misal, poč. 14. st., Rim, Bibliotheca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir.* 4.

Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar, 1485. g., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *I d* 34.

Hrvatskoglagojski tekst *De conceptione Mariae*¹

Ljubljanski brevijar Ms 161, kraj 14. st., f. 178a-179c.

f. 177c *Na d(b)n's(ve)te An'ni · m(a)t(e)re M(a)riine*

f. 178a **I** zato va iš'torij v dvêju na deste² kolênu³ Iz'(drai)l(e)vu⁴ čet' se · k(a)ko⁵ Êk(o)v' er(u)s(o)l(im)ski bisk(u)p' sv(ê)dokuet' Kako⁶ žitie Êkimovo bist'⁷ · i An'nino sprostoe⁸ bê · da bêšta prav(e)dna pred' b(ogo)mь i ljudi⁹ · i m(i)l(o)st(i)va veliko¹⁰ v bogatastvê¹¹ svoemь · začь vs(a)k(o)ga bogatastvê pl'na¹² bêhota · I po vsa vr(ê)m(e)na svoe bl(a)go po volê¹³ b(o)žii vedehota¹⁴ · edan'¹⁵ dêl' svoga¹⁶ bl(a)ga b(o)žiju¹⁷ d(o)mu i sl(u)gam' b(o)žii daêhota · drugi dêl' ubogêmь i pr(i)šl'c(e)mь i

¹ U izdanju sam kao osnovni izabrala tekst iz *Ljubljanskoga brevijara Ms 161*, a u kritičkom aparatu navela sam varijante iz *I. Novljanskoga brevijara*. Tekst sam transliterirala u latinicu prema već uobičajenim pravilima u objavljivanju glagoljskih tekstova. Slovo **П** prenosim kao **ĵ**, **Ѧ** kao **ê**, **Ѧ** kao **ju**, **Ѧ** kao **č**, štapić kao **ь** i apostrof kao **'**. Skraćene riječi razriješene su u okruglim zagradama, a ispuštena ili teže čitljiva slova u šiljastim zagradama. Interpunkcijski znakovi i velika slova slijede glagoljski original, ali su dodatno vlastita imena napisana velikim slovom.

² v dvêju na deste] · bĭ-

³ kolênu] kolenu

⁴ Iz'z(drai)l(e)vu(!)

⁵ k(a)ko] Êko

⁶ Kako] êko

⁷ bist'] bê

⁸ sprostoe] sprostnoe

⁹ ljudi] pred' č(lovê)ki

¹⁰ veliko] velmi

¹¹ bogatastvê] bogatastvii

¹² pl'na] isplnena

¹³ volê] voli

¹⁴ vedehota] vidêhota

¹⁵ edan'] Edinь

¹⁶ svoga] svoego

¹⁷ b(o)žiju] b(o)žju

¹⁸ drugi dêl' ubogêmь i pr(i)šl'c(e)mь i putnik(o)mь daêhota] om.

putnik(o)mъ daĕhota¹⁸ · Treti part'¹⁹ sebĕ²⁰ · i sъvoei²¹ ĉeladi na užitakъ obraĉahota · f. 178b 2. Stvoreno e(stъ) ubo kada²² približevaše d(ъ)nъ prazdnika velikago²³ b(o)ži en'cen'ie²⁴ · Ruvim' koga²⁵ Eronim' Izahaгъ imenuet' · ki²⁶ tagda²⁷ načelnikъ erĕiski b(ĕ)še²⁸ · Êkima meju graĕni²⁹ svoimi žrtvi ego vidĕv' vznenavidĕ i || dari ego vznenav(i)dĕ g(lago)le · Ne dostoit'³⁰ t(e)bĕ o Êkime dari b(og)u prikazat'³¹ · zakai³² ne st(v)ori pl(o)da va Iz(drai)li³³ ·

3. Êkimъ zato oskrbĕ bolĕzniju³⁴ velieju zelo · Edin že³⁵ ot · ĩ·bĭ · (=12) kolĕnu³⁶ · Iz(drai)l(e)vu skozĕ opo<no>šenie i sramъ veliki · otide tužeĉi³⁷ · i tužeĉi g(lago)laše · aĉe³⁸ az' samъ³⁹ esam' proklet' va Iz(drai)li · ne stvoriv'šĭ⁴⁰ ploda · I v'spomenu Abraama⁴¹ patrĕrhi⁴² · i Sar'ru ženu ego · ĕko v poslĕdnee niju⁴³ d(ъ)ni · da⁴⁴ ima⁴⁵ g(ospod)ъ b(og)ъ s(i)na Isaka ·

4. Sice ubo Êkimъ peĉalan' i skrban'⁴⁶ bist' vel'mi · i skozĕ⁴⁷ studъ⁴⁸ v d(o)m' svoi poiti⁴⁹ ne hotĕ · Na⁵⁰ tudie⁵¹ peĉalanъ i skrban'⁵² v pustinju⁵³ ide⁵⁴ · i st(v)ori⁵⁵ sebĕ krov' tu · i posti se ĉetiri deseti⁵⁶ d(ъ)ni i · ĩ·k · (=40) noĉi piĉe i pitiĕ nepriemljuĉi

¹⁹ part'] delъ

²⁰ sebĕ] sebi

²¹ sъvoei] svoii

²² kada] egda

²³ velikago] veliki

²⁴ en'cen'ie] *prae.* reĉeni en'ceniĕ *enceniorum*

²⁵ koga] egože

²⁶ ki] iže

²⁷ tagda] tagъda

²⁸ b(ĕ)še] imenuetъ se

²⁹ graĕni] graĕmi

³⁰ Ne dostoit'] Nedostoino e(stъ)

³¹ prikazat'] prikazovatъ

³² zakai] Zane ĕk(o)

³³ Iz(drai)li] *add.* G(lago)ljuĉu pismu · proketo vsaĉaskoe · eže ne ostavljaetъ sĕmene va Iz(drai)li *dicente sacra scriptura maledictum hominem qui semen non reliquerit in israel.*

³⁴ bolĕzniju] bolĕzan'ju

³⁵ Edin že] *om.*

³⁶ kolĕnu] kolenu

³⁷ tužeĉi] *add.* se

³⁸ aĉe] *add.* ubo

³⁹ samъ] sъmъ

⁴⁰ stvoriv'šĭ] stvorivъ

⁴¹ Abraama] Avrama

⁴² patrĕrhi] patrĕrha

⁴³ niju] *om.*

⁴⁴ da] dast'

⁴⁵ ima] imъ

⁴⁶ i skrban'] *om.*

⁴⁷ skozĕ] skozi

⁴⁸ studъ] sramъ *verecundia*

⁴⁹ poiti] vratiti se

⁵⁰ Na] Nъ

⁵¹ tudie] abie

⁵² skrban'] skrbъnъ

⁵³ pustinju] pustinu

⁵⁴ ide] otide

⁵⁵ st(v)ori] sъtvori

⁵⁶ ĉetiri deseti] · ĩ·k ·

⁵⁷ m(o)l(i)tvij m(o)l(i)tvami

· Na sih r(a)di skr(ь)бъ m(o)l(i)tvī⁵⁷ izlivajuči⁵⁸ doklē⁵⁹ posētīt' i⁶⁰ g(ospod)ь f.178c **5.** An'na ubo meju ženami · časŕtiju⁶¹ i s(ve)tineju proglašae⁶²ma siê slišav'ši priskrb'na bist' i d(o)mъ svoi zatvori · i rizi svoe⁶³ sêtnie oblêče · d(ь)нъ i noč' plačuči se⁶⁴ g(lago)l(a)še⁶⁴ · Kto⁶⁵ sagrêši êko g(ospod)ь črêvo moe zatvori ·

6. Eže biv'ši približajuči se dnevi prazdnika · I⁶⁶ pride k nei rabina⁶⁷ nee⁶⁸ i posvari⁶⁹ ju g(lago)ljuči · Dokolê oskrlaeši d(u)šu tvoju sêtujuči · oblêci se d(e)či Iz(drai)lska i veseli se ne podobaet bo plakati se · êko d(ь)нъ veliki g(ospod)ь e(stь) ·

7. K nêže An'na otveča⁷⁰ govoreči⁷¹ · mlči i⁷² odstupi ot mene · Kadê e(stь) utêšenie moe⁷³ · ročъto otide · vel'mi smêri ubo b(og)ь d(u)šu moju · Tagda⁷⁴ ona otide gnêvae s i⁷⁵ g(lago)ljuči⁷⁶ · na me li⁷⁷ g(ospo)je⁷⁸ bolêzanъ i gnêv' tvoi polagaeši⁷⁹

f.178d **9.** I sêgo radi · An'na vnutarъdu bolêzniju taknena skozê⁸⁰ ponosbu ku⁸¹ ot rabine svoe⁸² priêt' i va⁸³ vrt' svoi sama vnide veliki⁸⁴ bolêzni radi da slobodnêe žalostit' se · i žalosteči⁸⁵ plakati se vzmôžet' · Ž(e)na ubo s(ve)taê kada⁸⁶ v'⁸⁷vrtê b(ê)še⁸⁸ žalost'no i⁸⁹ gorko plakaše očê⁹⁰ i rucê⁹¹ k n(e)b(e)si⁹² vzd'vig'ši⁹³ ·

⁵⁸ izlivajuči] zovêše

⁵⁹ doklê] dondeže

⁶⁰ i] om.

⁶¹ časŕtiju] om.

⁶² svoe] om.

⁶³ plačuči se] add. i plaka

⁶⁴ g(lago)l(a)še] g(lago)le

⁶⁵ Kto] add. ubo

⁶⁶ I] om.

⁶⁷ rabina] r(a)ba

⁶⁸ nee] ee

⁶⁹ posvari] pokara

⁷⁰ otveča] r(e)če

⁷¹ govoreči] om.

⁷² i] om.

⁷³ moe] add. nine

⁷⁴ Tagda] add. ubo

⁷⁵ i] om.

⁷⁶ g(lago)ljuči] reki

⁷⁷ li] om.

⁷⁸ g(ospo)je] gospoe add. počto

⁷⁹ polagaeši] polagaetъ

⁸⁰ skozê] skozi

⁸¹ ku] juže

⁸² svoe] svoee

⁸³ va] om.

⁸⁴ veliki] tolikie

⁸⁵ žalosteči] žalostêci

⁸⁶ kada] egda

⁸⁷ v'] va

⁸⁸ b(ê)še] suči

⁸⁹ i] om.

⁹⁰ očê] oči

⁹¹ rucê] add. i ruci

⁹² n(e)b(e)si] nebesemъ

⁹³ vzd'vig'ši] dvig'ši

⁹⁴ govoreči] g(lago)ljuči

d(u)h(o)mь v' molit'v(a)h' ne prestaêše govoreči⁹⁴ · Uvi mnê komu upodobih se az' êko neplodna esmь⁹⁵ · Gdo⁹⁶ me rodi · ili kaê me ložesna iz'nese⁹⁷ · êko az' zakleta rodih' se predь s(i)ni⁹⁸ Iz(drai)l(e)v(i)mi ·

10. An'na sice⁹⁹ tužeči govoraše¹⁰⁰ · Se anĵ(e)l' g(ospodь)нь sta pred neju reki · An'na An'na · usliša g(ospodь) b(og)ь¹⁰¹ gl(a)сь m(o)l(i)tvi tvoee · Se počneši i porodiši · i v'zgovorit'¹⁰² se sême tvoe po v'sêi z(eml)i¹⁰³ ·

f. 179a 11. I t(a)ko An'na poukrêplêna¹⁰⁴ · otv(e)ča · Živ' g(ospodь) b(og)ь moi · êko aêe poroju mužaski¹⁰⁵ polь ili ženьski¹⁰⁶ · priv(e)du ga v dar' g(ospodu)¹⁰⁷ b(og)u moemu · i budet'¹⁰⁸ služei emu vse d(ь)ni živ(o)ta svoego¹⁰⁹ · || Reče že i t(a)ko bist' · ko¹¹⁰ i b(la)ž(e)ni Eronim' govori¹¹¹ ·

12. Anĵ(e)lь g(ospodь)нь prêe¹¹² reče k b(la)ž(e)noi An'nê govoreči¹¹³ · An'na meju obručenimi¹¹⁴ bl(agoslovle)na · vzvêčuju¹¹⁵ t(e)bê k(a)ko¹¹⁶ porodit' se t(e)bê hĉi ka¹¹⁷ Mariê narečet'¹¹⁸ se · i ot rojêniê¹¹⁹ ee m(i)l(o)sti plna budet'¹²⁰ · i nada v'se ž(e)ni bud(e)t' bl(agoslovle)na¹²¹ ·

13. Siê ubo lêt(ê)h'¹²² po trih' otdoeniê¹²³ svoego · g(ospo)dnêi¹²⁴ službê podana¹²⁵ budetь · i ot crêkve daže do raz<u>mnêh'¹²⁶ lêt'¹²⁷ ne otidet' · Ondê v postê¹²⁸ i v m(o)litv(a)h' d(ь)нь i noč' g(ospodovê) rabotajuči · ot vs(a)koe nečistoti vzdržati

⁹⁵ esmь] esamь

⁹⁶ Gdo] Kto

⁹⁷ iz'nese] iznesoše

⁹⁸ s(i)ni] s(i)nmi

⁹⁹ sice] lice

¹⁰⁰ govoraše] g(lago)l(a)še

¹⁰¹ b(og)ь] om.

¹⁰² v'zgovorit'] vzg(lago)let

¹⁰³ z(eml)i] vsêlenêi

¹⁰⁴ poukrêplêna] pokrêplena

¹⁰⁵ mužaski] mužaskь

¹⁰⁶ ženьski] ženсьkь

¹⁰⁷ g(ospodu] g(ospodovê

¹⁰⁸ budet'] bude

¹⁰⁹ svoego] ego

¹¹⁰ ko] eže

¹¹¹ govori] g(lago)la

¹¹² prêe] prêžde

¹¹³ govoreči] g(lago)ljuči

¹¹⁴ obručenimi] obračenimi

¹¹⁵ vzvêčuju] vzvêstuju

¹¹⁶ k(a)ko] êk(o)

¹¹⁷ ka] êže

¹¹⁸ narečet] vzovet

¹¹⁹ rojêniê] roeniê

¹²⁰ budet'] bude

¹²¹ i nada v'se ž(e)ni bud(e)t' bl(agoslovle)na] om.

¹²² lêt(ê)h'] letêhь

¹²³ otdoeniê] od'doeniê

¹²⁴ g(ospo)dnêi] gospodni

¹²⁵ podana] podьdana

¹²⁶ raz<u>mnêh'] razumnih'

¹²⁷ lêt'] letь

¹²⁸ postê] postêh'

¹²⁹ mužaskago] add. sêmene

se vačnet' · muža nikoliže ne poznaet' · Na sama bez' običaê bez <s>kvрни bez' ist'lêniê · bez' mužaskago¹²⁹ smêšeniê · d(ê)va s(i)na · r(a)ba g(ospod)ja · iz'bavlena izb(a)v(i)t(e)la m(i)ra i sp(a)s(i)t(e)la porodit'¹³⁰

f. 179b **14.** I t(a)ko ubo vstav'si vzidi v' Er(u)s(o)lim' · i da¹³¹ kada prideši k vratom' ka¹³² zlata govoret'¹³³ se · êko¹³⁴ pozlačena sut' · i zato¹³⁵ on'dê za zn(a)m(e)nie tvoga¹³⁶ muža uzriši · skozê koga¹³⁷ zdravie ti¹³⁸ priskrbna esi · i tu¹³⁹ v srêtenie¹⁴⁰ t(e)bê pridet' ·

15. I eže biv'si stvoreno · se muža dva¹⁴¹ v rizah' belihъ¹⁴² stasta poli¹⁴³ nu · ka¹⁴⁴ rêsta jei¹⁴⁵ · An'na ča<st>naê · se Êkim' gredetъ s pastiri svoimi¹⁴⁶ · anj(e)l bo g(ospod)ъ snide k nemu i reče emu · Usliša g(ospod)ъ b(og)ъ m(o)l(i)tvъ tvoju · Pridi¹⁴⁷ i požri žrtvu g(ospod)u b(og)u tvoemu · Se bo¹⁴⁸ ž(e)na tvoê počnet' i porodit' · i prizva Êkim' pastiri svoe¹⁴⁹ i r(e)če¹⁵⁰ nim' · Prinesite mi · ř̃ (=10) ênac' mladih' neklosnih'¹⁵¹ · I budet' ênac'¹⁵² g(ospod)u b(og)u moemu¹⁵³ · I priv(e)dite mi · ř̃ (=12) telca¹⁵⁴ · neklosna i d(o)bra¹⁵⁵ · i budeta¹⁵⁶ · ř̃ (=12) telca¹⁵⁷ · erêomъ i starêšinam' · I priv(e)dite mi¹⁵⁸ · ř̃ (=100) ovac' i budet' · ř̃ (=100) ovac' vs(ê)mъ¹⁵⁹ ljud(e)m

f. 179c **16.** Snide ubo Êkimъ s pastiri svo<i>mi · Stoeči že vistinu An'na · pri

¹³⁰ pororodit'(!)

¹³¹ da] om.

¹³² ka] êže

¹³³ govoret'] imenujūt

¹³⁴ êko] *prae.* sego radi

¹³⁵ zato] om.

¹³⁶ tvoga] tvoego

¹³⁷ koga] egože

¹³⁸ ti] om.

¹³⁹ tu] om.

¹⁴⁰ srêtenie] sretenie

¹⁴¹ dva] · ř̃

¹⁴² belihъ] belahъ

¹⁴³ poli] polê

¹⁴⁴ ka] êže

¹⁴⁵ jei] ei

¹⁴⁶ svoimi] sьvoimi

¹⁴⁷ Pridi] Poidi

¹⁴⁸ bo] ubo

¹⁴⁹ svoe] svoi

¹⁵⁰ r(e)če] g(lago)le

¹⁵¹ neklosnih'] neskoleniъ(!) i neporočniъ

¹⁵² ênac'] агнасъ

¹⁵³ muemu(!)

¹⁵⁴ telca] telасъ

¹⁵⁵ d(o)bra] om.

¹⁵⁶ budeta] budetъ

¹⁵⁷ telca] telасъ

¹⁵⁸ mi] *add.* k žrtvê

¹⁵⁹ vs(ê)mъ] om.

¹⁶⁰ vratêhъ] vratehъ

vratêhъ¹⁶⁰ više rečeniъ · po govorenu¹⁶¹ anj(e)la¹⁶² · vidê Êkima greduča¹⁶³ i tekši pre<s>¹⁶⁴ srama ohopi se šie nego¹⁶⁵ · I t(a)ko ot vidêniê¹⁶⁶ · svoego eže ima se b(ê)še anj(e)лъ obêma êvilъ buduča vesela · k(a)kore¹⁶⁷ se nahodi¹⁶⁸ v knihahъ¹⁶⁹ s(ve)t(a)go Eronim<a> · istinna suča · o obečanomъ plodê dostoênie¹⁷⁰ i smêrenie h(va)li vzositelju b(og)u m(o)l(i)tv(i) i prozъ¹⁷¹ dajuči¹⁷² ·

17. I t(a)ko ubo poklon'ša se g(ospodo)vê vratista se v d(o)mъ svoi · božastveno obečanie vesela i tvrdos'tanna čekajuča ·

18. Sie sutъ ovce nevêsti¹⁷³ kr(ъ)st(o)ve¹⁷⁴ ke¹⁷⁵ v knihahъ · n(a)šihъ ot b(la)ž(e)nie¹⁷⁶ d(ê)vi¹⁷⁷ M(a)rie¹⁷⁸ i An'ni m(a)t(e)re ee¹⁷⁹ nahodimo · Pročaê ubo ka¹⁸⁰ poslêdujuty · sutъ ot roistva i krmleniê m(a)tere g(ospod)a n(a)š(e)go Is(u)h(rъst)a.

Vsi ubo da veselim se o g(ospod)ê · i materê¹⁸¹ roditelnici¹⁸² b(o)žie i¹⁸³ služeči¹⁸⁴ · da ee m(o)l(i)tv(a)mi¹⁸⁵ začičeni budemъ · Ki¹⁸⁶ z' b(o)g(o)mъ o(tъ)c(e)mъ i s(i)n(o)mъ i d(u)h(o)mъ s(ve)tim'¹⁸⁷ · živeši¹⁸⁸ · i c(ê)sarueši¹⁸⁹ b(og)ъ v vse v(ê)ki v(ê)къ Am(e)n.

¹⁶¹ govorenu] g(lago)lu

¹⁶² anj(e)la] anj(e)lovu

¹⁶³ greduča] gredučago

¹⁶⁴ pre<s>] bez'

¹⁶⁵ nego] ego

¹⁶⁶ vidêniê] videniê

¹⁶⁷ k(a)kore] Êk(o)že

¹⁶⁸ nahodi] nahodit'

¹⁶⁹ knihahъ] s(love)s(ê)hъ

¹⁷⁰ dostoênie] dostoinie

¹⁷¹ prozъ] prozbi

¹⁷² dajuči] dèjuči

¹⁷³ nevêsti] nevesti

¹⁷⁴ kr(ъ)st(o)ve] h(rъsto)ve

¹⁷⁵ ke] eže

¹⁷⁶ b(la)ž(e)nie] *add.* i s'lavnie

¹⁷⁷ d(ê)vi] *om.*

¹⁷⁸ M(a)rie] *om.*

¹⁷⁹ ee] roditelnice h(rъsto)ve

¹⁸⁰ ka] êže

¹⁸¹ materê] materi

¹⁸² roditelnici] roditelnice

¹⁸³ i] *om.*

¹⁸⁴ služeči] *add.* e eže

¹⁸⁵ m(o)l(i)tv(a)mi] pomočmi

¹⁸⁶ Ki] Iže

¹⁸⁷ i si(i)n(o)mъ i d(u)h(o)mъ s(ve)tim] *om.*

¹⁸⁸ živeši] živety

¹⁸⁹ c(ê)sarueši] c(êsa)rstvuety

¹⁹⁰ v] va

LITERATURA

- AMANN, E. 1910. *Le Protévangile de Jacques et ses remaniements latins*. Paris: Letouzey et Ané. (*Les Apocryphes du Nouveau Testament*).
- BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2004. Legenda de Patras (Legenda o sv. Antunu Opatu) u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Ricerche slavistiche 2 (XLVIII)*: 5-28.
- BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2005. Hrvatskoglagoljski odlomak Pseudo-Matejeva evanđelja. Stj. Damjanović (ur.), *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 43-52.
- BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 2006. Dvije verzije hrvatskoglagoljskoga Protoevanđelja Jakovljeva. Л. Тасева, Р. Марти, М. Йовчева, Т. Пентковская (ur.), *Многукратните преводи в Южнославянското средновековие. Доклади от международната конференция София, 7-9 юли 2005 г.* София: Издателска къща ГорексПрес, 199-210.
- BINDING, G., WESSEL, K., 1999. Anna, hl., *Lexikon des Mittelalters, I*. Stuttgart-Weimar.
- BOZÓKY, E. 1984. Les apocryphes bibliques. P. Riché, G. Lobrichon (ur.), *Le Moyen Age et la Bible*. Paris: Beauchesne, 429-448.
- CROCE, E. 1961. Anna. Iconografia. *Bibliotheca Sanctorum, I*, Roma.
- DAMJANOVIĆ, Stj. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DE ALDAMA, J. 1962. Fragmentos de una versión latina del Protoevangelio de Santiago y una nueva adaptación de sus primeros capítulos. *Biblica 43*: 57-74.
- DE STRYCKER, E. 1961. *La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques*. Bruxelles: Société des Bollandistes. (*Subsidia Hagiographica 33*).
- FUČIĆ, B. 1979. Joakim i Ana. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti.
- GEERARD, M. 1992. *Corpus christianorum. Clavis apocryphorum Novi testamenti*. Turnhout: Brepols
- GORDINI, G. D. 1961. Anna, madre di Maria Vergine, santa. *Bibliotheca Sanctorum, I*. Roma.
- GRABAR, B. 1969. Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja. *Slovo 18-19*: 213-232.
- GRABAR, B. 1970. Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. *Croatica 1*: 15-28.
- GRABAR, B. 1981. Hrvatski glagoljski marijanski apokrifi u XVI. stoljeću. *Advocata Croatiae. Zbornik radova hrvatske sekcije VIII. međunarodnog*

- mariološkog i XV. marijanskog kongresa (Zaragoza 3-12. 10. 1979), Teološki radovi 12, 122-126.*
- HAMM, J. 1958. Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima. *Radovi Staroslavenskog instituta 3*: 103-201.
- HERCIGONJA, E. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti, II*. Zagreb: Liber, Mladost.
- HERCIGONJA, E. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- HRISTOVA, B. 1992. *Протоевангелието на Яков в старата българска книжнина*. Софија: Народната библиотека Св. Св. Кирил и Методиј.
- JAGIĆ, V. 1903. *Analecta romana. Archiv für slavische Philologie XXV*: 36-47.
- MILČETIĆ, I. 1911. Hrvatska glagoljska bibliografija. *Starine JAZU 33*, Zagreb.
- NAZOR, A. 1995. Glagoljski rukopisi s vinodolskog područja. *Novljanski zbornik 3*: 43-51.
- NOVAKOVIĆ, S. 1878. Apokrifno protojevanđelje Jakovljevo. *Starine 11*: 61-71.
- PETROVIĆ, I. 1996. Sv. Mavro Porečki u latinskoj i hrvatskoglagojskoj hagiografskoj tradiciji. *Croatica 42-44*: 347-374.
- PETROVIĆ, I. 2004. Djela apostola Ivana (Acta Iohannis) u hrvatskoj glagoljskoj književnosti srednjega vijeka. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*. Zagreb-Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 199-227.
- RADOVICH, N. 1969. *Un frammento slavo del Protovangelo di Giacomo (Cod. glag. Lub. C 163 a/2II)*. Napoli: Istituto Universitario orientale di Napoli.
- RIBAROVA, Z. 1987. Knjiga proroka Jone. *Slovo 37*: 123-159.
- RJEČNIK HRVATSKOGA. 1898-1903. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio V*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SANTOS OTERO, A. de 1963. *Los Evangelios apócrifos*. Madrid. (*Biblioteca de Autores Cristianos*).
- SANTOS OTERO, A. de 1981. *Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen, II*. Berlin, New York.
- STEGMÜLLER, F. 1950. *Repertorium Biblicum medii aevi, I*. Matriti.
- STEGMÜLLER, F. 1976. *Repertorium Biblicum medii aevi, VIII*. Matriti.
- ŠIMIĆ, M. (u tisku). Kajkavizmi u Tkonskom zborniku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*.
- ŠTEFANIĆ, Vj. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I*. Zagreb: JAZU.
- ŠTEFANIĆ, Vj. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II*. Zagreb: JAZU.

- ŠTEFANIĆ, Vj., I SURADNICI: B. GRABAR, A. NAZOR, M. PANTELIĆ, 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka. Pet stoljeća hrvatske književnosti, I*, Zagreb: Zora, Matica hrvatska.
- TADIN, M. 1954. Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford. *Oxford Slavonic Papers V*: 133-145.
- THOMSON, F. J. 1985. Apocrypha Slavica II: de Santos Otero, Aurelio, Die handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen II, Berlin-New York, 1981. *The Slavonic and East European Review* 63/1: 73-98.
- VAJS, J. 1910. *Nejstarši breviář chrvatsko-hlaholský*. Prag.

S a ž e t a k

U dva hrvatskoglagojska brevijara, *Ljubljanskom Ms 161* s kraja 14. stoljeća i *I Novljanskom* iz 1459. godine, nalaze se na blagdan sv. Ane apokrifne lekcije o Marijinu rođenju. Ove hrvatskoglagojske lekcije vrlo se dobro podudaraju s oficijem koji je De Aldama objavio pod naslovom *De conceptione Mariae* (BHL 5345s), a potječe iz latinskoga brevijara iz Mainza iz 15. st. (Paris, Bibliothèque Nationale, Bibl. Nat. Lat. 1062). *De conceptione Mariae* je zapravo kompilacija dvaju apokrifa, latinskoga prijevoda grčkoga *Protoevanđelja Jakovljeva* i teksta *De nativitate Mariae*. Usporedba hrvatskoglagojskoga prijevoda i latinskoga predloška upućuje na to da je kao izvor hrvatskoglagojskim tekstovima poslužila neka druga verzija *De conceptione Mariae*, koja je sadržavala drukčiji prijevod *Protoevanđelja Jakovljeva*. Hrvatskoglagojske lekcije *De conceptione Mariae* pokazuju da su osim glagoljskih odlomaka *Protoevanđelja Jakovljeva*, koji se slažu s ćirilskim prijepisima i grčkim predlošcima, postojali i glagoljski tekstovi *Protoevanđelja Jakovljeva* koji su bili prevedeni s latinskoga jezika.

Ključne riječi: hrvatskoglagojski apokrifi, *De conceptione Mariae*, *Protoevanđelje Jakovljevo*, *De nativitate Mariae*, legenda o sv. Ani

S u m m a r y

ONE MORE CROATIAN GLAGOLITIC VERSION OF *THE PROTEVANGELIUM OF JAMES*

Two Croatian Glagolitic breviaries (*Ljubljana Ms 161 Breviary* dating from the end of the 14th century and *I Novi Breviary* from 1459) contain the apocryphal lessons on Mary's birth on the feast of St. Anne. These lessons are very close with the office

published by De Aldama (*De conceptione Mariae*, BHL 5345s), which originates from the Latin Mainz breviary from the 15th century (Paris, Bibliothèque Nationale, Bibl. Nat. Lat. 1062). In fact, *De conceptione Mariae* is a compilation of two apocrypha, of which one is the Latin translation of the Greek *Protevangelium of James* and another is the Latin text of *De nativitate Mariae*. The comparison of the Croatian Glagolitic translation with the Latin text indicates that some different version of *De conceptione Mariae* served as source for the Croatian version. That version contained a somewhat specific translation of *Protevangelium of James*. Croatian Glagolitic lessons of *De conceptione Mariae* show that along with Glagolitic fragments of *Protevangelium of James* which are similar to Cyrillic copies and their Greek sources, there also existed Croatian Glagolitic versions translated from the Latin language.

Key words: Croatian Glagolitic Apocryphal Literature, *De conceptione Mariae*, *Protevangelium of James*, *De nativitate Mariae*, Life of St. Anne

Izvorni znanstveni članak

Autor: Vesna Badurina-Stipčević

Staroslavenski institut, Zagreb